

Qeyrət mücəssəməsi

Xatırlayırınsınız, Dədə Qorqudan bir kəlamı var: "Hanı dediyim bəy ərənlər? Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya kimə qaldı?". Hər dəfə bu sözləri düşünərkən Azərbaycan ədəbi mühitində əsl qeyrət mücəssəməsi olan kişiler gəlir gözümün önünə. O kişilerdən biri də bir zamanlar müəllimim olmuş, bu dünyanın "əllamələrini" tələbələrinə səxavətlə öyrədən İsmayıl Şıxlıdır.

Zənnimcə, ən çətini öz müəllimin haqqında fikir söyləməkdir. Həm də bu müəllim elə-belə, adı müəllim olmaya, sənin dünyaya baxışında, cəmiyyətdə bir vətəndaş kimi yetişməyində, təfəkküründə, milli oyanışında böyük rolu ola.

Burada Aristotelin bir fikri düşür yada: "Valideynlərim mənə göydən yerə endirdi, müəllimim isə yerden göyə qaldırdı...". Bəli, İsmayıl müəllim sözün əsl mənasında biz tələbələrini yerden göyə qaldırdı. Onun qızıl bayraq əlində" fikrini tələfin edir, saxta sovet ideologiyasını qram-qram beynimizə yeridirdilər.

Az sonra məhz İsmayıl müəllim kimi patriot ziyalılarımızın sayəsində anlayacaqdıq ki, heç demə, "uğrunda canımızı fəda etdiyimiz" həmin Lenin babamız keçən əsrin əvvəllərində Şaumyanın başçılığı ilə nə qədər Azərbaycan türkünün başını kəsib, qətləmlər törədiblər...

Yadımdadır ilk dərslər günümüz. Qapı açıldı və qəddə qəmətli, iri gözlü, qarayanız, saçları səliqə ilə arxaya darlanmış, ciddi görkəmli, ağayana bir kişi ağır addımlarla otağa daxil oldu. Hamı qeyri-ixtiyari bir nəfər kimi ayağa

qalxdı. Bu, o idi! Hələ uşaqlıqdan sevə-sevə oxuduğum "Kerç hekayələri", "Mənəm rəqibim", "Ayrılan yollar", "Dəli Kür" və başqa bu kimi gözəl əsərlərin müəllifi, həmin o məşhur yazıçı...

Nədənə, həmişə fikrili görünürdü İsmayıl müəllim. Sanki dünyanın bütün dərdləri çiyində idi.

Bizə mühazirə oxuyanda sanki auditoriyada olduğunu unudurdu. Gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək asta-asta gəzinir, ürəyində nə var danışdı. O seçilirdi başqalarından; tələbəsinə təkcə bilik, savad vermirdi, həm də gələcək həyata hazırlayırdı bizləri.

Çox sevdiyim, dönə-dönə oxuduğum "Dəli Kür" əsərindəki Cahandar qəranın pristava dediyi bir cümlə gələcəkdə baş verəcək Qarabağ müharibəsindən xəbər verir: "O torpağı necə alırısqız? O bizim dədə-baba torpaqlarımızdır!".

Ömrünün son illərində qələmə aldığı "Ölən dünyam" əsərində belə bir cümlə var: "Səngərin bir tərəfində qaradaşı uşaqları, o biri tərəfində isə əri, əmisi uşaqları". Və yaxud: "Dünya qana çalxalanır", "Divan-dərəvə lotu-potular toplaşır". İsmayıl müəllim bu dünyadan - el-obasından, torpaqlarımızdan nigarən getdi...

O, əsl yazıçı idi. Bütün insanları düşündürən, əzab verən suallar hər zaman onun qəlbində, vicdanında idi. Onda Heydər Hüseynov dəyanəti, Mircə Cəlil qeyrəti vardı. Bu, milli qeyrət idi.

1988-ci ildə biz onu meydana gördük. Çoxlarının söz deməyə çəkiniydi anlarda İsmayıl müəllim yenə də öndə idi və qorxmadan, cəsarətlə öz sözünü deyirdi... Sevimli müəlliminin öz xatirəsi qarşısında chitramla baş əyirəm.

Mövzu ilə əlaqədar İsmayıl müəllimin oğlu - "Ayna" - "Zerkalo" qəzetlərinin baş redaktoru Elçin Şıxlı ilə görüşdük. Onunla söhbətimizi sizə təqdim edirik.

- Elçin müəllim, Şıxlınskilər Qazaxda böyük bir nəsil olub və bu nəslin bir çox nümayəndəsi Azərbaycanı ictimai, siyasi, ədəbi həyatında mühüm rol oynayıb. İstərdim söhbətimizə nəsil-şəcərənin haqqında başlayaq.

- Nəsil-şəcərəmiz haqqında general Əliəğa Şıxlınski 1943-cü ildə öz xatirələrində yazıb. O zaman bu xatirələr filosof Heydər Hüseynovun tövsiyəsi və köməkliyi ilə kitab halında çap edildi. Biz XVI əsrin ortalarından ulu babalarımızın tarixini bilirik. Ulu babamız Alpapax Məmmədəğa Şəmkiyəndən gəlib. Onun iki övladı olub: Alqazax və Şeyx, yəni Şıxlı. Onlar Şəmkiyəndən çıxıb Kür boyu yuxarı gəliblər, heç kəsin olmadığı bir ərazidə məskunlaşmışlar.

Bir müddət sonra Alqazax ailəsini götürüb Salahlı kəndi tərəfə keçir, amma Şıxlı o yerlərdə qalır. Elə onun adından da həmin yerlər Şıxlı - Şeyx Şıxlı, soyadımız isə Şıxlı adlanıb. Hazırda kənddə onların ocaqları da var. Əliəğa Şıxlınski Alqazaxın nəslindən idi. Onun soyadı əvvəlcə Şıxızadə olub.

Sonradan XVIII əsrin sonlarında ilk dəfə məşhur şairimiz Kazım Ağasəhə ilk Şıxlınski olaraq soyadını götürür. Bəziləri çar hökuməti idarələrində işlədiyinə görə Şıxlınski kimi getməyə başladılar. Anamın qızlıq soyadı Şıxlı, atamın isə Şıxlınski idi. Atamla anam eyni nəsləndirlər. Sovet vaxtı anam pasportunu dəyişərkən zarafatla anamdan "Siz həyat yoldaşınızın soyadını götürmək istəmirsiniz?", - deyə soruşurlar. Anam onlara zarafatla "Yox istəmirəm, çünki o, artıq mənim soyadımı götürüb" - cavabını verir.

- Babanız Qəhrəman bəy Şıxlınski Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdi...

- Bəli. Ata babam Qəhrəman Şıxlınski Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdi, rus dili müəllimi işləyirdi. O, elə də varlı deyildi, hətta "quru bəylər" kateqoriyasına aid idi. Amma savadlı, sözünü deyənin idi, şeir qoşmağa da vardı. Müəllim kimi bir sıra məktəblərdə, o cümlədən 27-29-cu illərdə Qazax qəzasının İncə dərəsində, Qaymaqlı kəndində dərslər deyib. Babamın babası Əsədulla bəy o dövrdə el arasında hazırcavablığına görə "Bəhlül Danəndə" deyərək tanınmış. Heç kəs Əsədulla bəyin tələsinə tuş gəlmək istəməzdi. Çox hazırcavab. sözünü yerində deyən bir adam idi, özü də şeirlə deyirdi.

- İsmayıl müəllimin uşaqlığı necə keçib?

- Atam babamın dərslər dediyi Kosalar kənd 7 illik məktəbi 4 ilə bitirib. Sonra sənədlərini Qazax Pedaqoji mək-

təbinə (o vaxt Firudin bəy Köçəri Qori Seminariyasını Qazaxa köçürmüşdü) verir. Amma cəmi 11 yaş varmış. Ona deyirlər ki, yaşın çatmır. Bir gün pəncərədən otağa girib sənədlərini tapır və doğum tarixini dəyişir; 22-ci ili 19-cu ilə edir. Məktəbə qəbul zamanı Mirqasım müəllim onu tanıyır. Atama deyir: "Balaca, bəs mən sənə demişdim axı, sənin yaşın çatmır? Sən burada neyirsən?". Atam da çıxarib sənədi göstərərək deyir: "Baxın, çatır".

Mirqasım müəllim məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşür. Atama şört qoyur: "Əgər sifahi riyaziyyat imtahanına birbaşa hazırlıqsız cavab versən, səni qəbul etməm". Atam da cavab verir və beləliklə, onu pedməktəbə qəbul edirlər. Elə həmin pedməktəbin yataqxanasında qalmış. Xatirələrində yazır ki, axşam yatağa girəndə yorğan-döşək o qədər soyuq olurdu ki, yataqlar hətta sirsıra bağlayırdı. Qəzeti yandırıb qızdır, nəfəsimizlə yorğan-döşəyi isidərək yatırırdıq".

Pedməktəbi yaxşı qiymətlərlə bitirdikdən sonra 37-ci ildə API-nin (indiki ADPU) filologiya fakültəsinə daxil olur. Amma müharibə başladığına görə Dövlət imtahanını verə bilmir. 1942-ci ildə könüllü olaraq öz ərizəsi ilə cəbhəyə getmək istəyir, amma düz bir il onu müharibəyə aparmırlar ki, sən bəy nəslindənsən.

- Bunun məsələyə nə dəxli vardı ki?

- Çünki o dövrdə fikirləşirdilər ki, bəy nəslindənsən olanlar xəyanət edə bilərlər.

- Neçə il qulluq əldə orduda?

- Dövlətlə komissarlığa müraciət etdikdən sonra onu cəbhəyə apardılar. Ali məktəb bitirməyənə baxmayaraq onu sırası əsgər kimi götürdülər orduya. Atam Qafqazın müdafiəsi, Kerç boğazının alınmasında, Kenzberq (Şərqi Prussiya)nın paytaxtı, indiki Kalininqrad) qalasının alınmasının iştirakçısıdır. Çox çətinlikləri olub. Özü danışdı ki, istəyirdim, mənə heç olmasa, soyuq dəysin, birçə gün lazərətdə yatıb yuxumu alım.

Amma müharibə ərzində nə xəstələnib, nə də yaralanıb. Sağ biləyində böyük ağ ləkə vardı. O da Krasnodar şəhərində Şabanov yoxusunda olub. Gecə tənqalın kənarında uzanıbmış. O qədər yorğun olub ki, yatıb, əli ocağa düşüb, yorğunluqdan xəbəri olmayıb. Yoldaşları oyadırlar ki, bəs əlin yanır. Müharibə vaxtı atama heç nə olmasa da, cəbhədən qaayıdandan sonra 45-ci ildə bir ay sətəlcəmdən xəstə olub.

- Atanız bəy nəslindən olduğuna görə daha hansı təzyiqlərlə üzləndi?

- Təzyiqlər çox olub. O vaxt Şıxlılardan bir çoxu qorxusundan soyadlarını dəyişmişdi, amma atam dəyişmədi. Təkcə atama qarşı deyil, bütün Şıxlılara təzyiqlər edirdilər. Atamın dayılarından ikisi Qiyas bəy və Hasan ağa Şıxlınskilər 1929-cu ildə təqiblərdən Türkiyəyə qaçaq oldular. Böyük dayısı Şəmindin bəy evli olduğu üçün getmədi. Fikirləşdi ki, ona heç nə etməzlər. Amma onu həbs etdilər və 29-cu ildə Qazaxda Acdərə adlanan yerdə

məhkəməsiz-filansız güllələdilər.

Ailəsinə isə Sibirə sürgün etdilər. Qızı 14 yaşında idi, Sibirde meşədə ağac kəsirdi. Orda da ailə qurdu. Böyük oğlu Omskda anadan olub. Atamın bir xalası oğlu isə Qırğızistanda anadan olub. Bizim nəsiləndən çoxlarını sürgün etdilər. Soyadım dəyişməyənlər bir bizim ailə oldu, bir də ana babam. O da pədaqoq idi, uzun müddət Naxçıvanda, Şamaxıda, Göyçayda maarif şöbə müdiri olub. Anam danışırdı ki, onun da çamadanı hazır idi. Hətta gecələr paltarları yadırdı ki, indicə qapını döycəkələr və gəlib onu da aparacaqlar.

- Elçin müəllim, Qazax tərəfin insanları bir qədər seçilir; irigözlü, almaçiq sümükləri irəli çıxmış və s. kimi olurlar. Məsələn, S.Vurğun, İ.Şıxlı və başqaları. İstərdim, Qazax adının mənası haqqında danışsınız.

- Onca onu deyim ki, nəsil-şəcərəmiz bir qovun dərisində tam şəkildə öz əksini tapıbmiş. Həmin şəcərəni atamın dayıları Türkiyəyə qaçanda özləri ilə aparıblarmış. Deyilənə görə, bu şəcərə son 20-25 ilə qədər qalmış.

Amma onların Türkiyədə yaşadıkları evdə yağıın baş verir. Özlərinə xilas etsələr də, şəcərə tamamilə yanır. Sonradan atamın kiçik dayısı Hasan ağanın nəvələrindən biri xəstə yatanda şəcərədən yadında qalanları övladlarına söyləyib. Amma təəssüf ki, gəlib mənə çatmayıb. Mən 3 il əvvəl Türkiyənin İqdir şəhərində Hasan ağanın böyük oğlu Turan bəylə görüşdüm.

Yadımdadır, xalam söyləyirdi ki, biz Türkmənistan gəlmişik. Amma bu kişi mənə görəndə dedi ki, bizim nəslimiz İraqdan gəlib. İraq deyəndə mən başa düşdüm ki, orada da türkmən eli var. Onda fikirləşdim ki, xalamın dediyi Türkmənistan, həmin İraqdakı türkmən elidir. Amma deyişir nə isə demək çətindir. İndi sinəsinə döyüb "mən türkmən" deyənlərə bir az şübhə ilə yanaşıram.

- İsmayıl Şıxlı ədəbiyyata şeirlə gəlib, amma şair olmayıb...

- Doğrudur, atam ədəbiyyata şeirlə gəlib, 38-ci ildə. Özü də cəmi bir-cə dəfə şeir yazıb. O da çap olunub. Ondan sonra poeziyanın daşını lüküb otoyəndən. Xatirələrində yazırdı ki, düşündüyüm şeylər nəsrə daha çox uyğun gəlirdi.

- İnanmaq olmaz ki, İsmayıl Şıxlıdan da o vaxt "danos" yazmamış olsunlar.

- Bəli, onun da haqqında yazırdılar. Atam xatirələrində yazırdı ki, "Bir dəfə evdə idim. Qapını döydülər. Açıdım. Tanmadığım şəxslər girib dedilər: "Bizimlə gəlməlisən!" Məni gecə ikən xüsusi şöbəyə apardılar. Heç demə, mənəndən tez-tez danos yazırlarmış. Axırda soruşdum ki, "Axı kimdi mənəndən danos yazan, bilmək istəyirəm". Həmin şöbənin böyüyü əli ilə qapını göstərib dedi: "Sənin haqqında yazan bax, o qapının arxasında səni gözləyən otaq yoldaşındır..."

- Bildiyimə görə, hətta İsmayıl müəllimin namizəd-

lik dissertasiyasını da uzun müddət gecikdiriblər...

- Atamın namizədlik dissertasiyası düz 9 il arxivdə yatıb qalıb, ona müdafiəyə imkan verməyiblər. Yalnız M.C.Bağirov hakimiyyətdən gedəndən sonra atamı çağırırlar. Atam danışırdı ki, "Dissertasiyanı arxivdən çıxarıb tozunu üfüdürəm və sonra müdafiə elədim". Atam Qərb ədəbiyyatı mütəxəssisi idi.

Əvvəl antik ədəbiyyatdan mövzu götürmüşdü. Elmi iş yazmaq səviyyəsində material olmadığından, dəyişib "burjuva ədəbiyyatı" mövzusunu götürür. Burada da siyasi motivlər tapdılar, "burjuaziyani təbliğ edirsiniz" deyib elmi işi ləğv etdilər. Axırda Bəxtiyar Vahabzadə ilə eyni istiqamətdə fəaliyyətə başlayırlar. Atam Mehdi Hüseynin, Bəxtiyar Vahabzadə isə Səməd Vurğunun yaradıcılığında müdafiə edirlər.

O zaman Mehdi Hüseynin də M.C.Bağirovla bağlı kəskin problemləri vardı. "Yeraltı paylar dənizə axır" əsərində Şeydayev obrazı M.C.Bağirova aiddir. Atamın dediyinə görə, Mehdi Hüseynin "Səhər" əsərini də o vaxt çap etmirdilər, Bağirov hakimiyyətdən gedəndən sonra bəzə əsər ortaya çıxdı. "Mənim rəqibim" adlı hekayəsində atam dissertasiyasını necə çətinliklə ərsəyə gətirməsindən yazır. Atam cəbhədən bir şinelle dönüb aspiranturaya qəbul olmuşdu. O vaxt heç qalmağa yeri də yox imiş. Deyirdi ki, sağ olsun Əli Sultanlı, Mikayıl Rəfli və digər müəllimlərim, onun məni yataqxanada yerlə təmin etdilər.

- İsmayıl müəllimin M.C.Bağirovla görüşləri olub?

- Yox. Mən bilənə, onunla görüşü olmayıb. Amma Bağirov atamın Türkiyəyə qaçan dayılarından birini - Qiyas bəy Şıxlınskini yaxşı tanıyırmış. Bunun da səbəbi vardı. Qiyas bəy 1918-20-ci illərdə Mir Cəfər Bağirovu ölümdən qurtarmışdı.

- Bu necə olub?

- Atamın dediyinə görə, təxminən belə olub ki, M.C.Bağirov bolşevik olduğuna görə bir qrup şəxs onu öldürmək istəyib, Qiyas bəy buna mane olub. Amma Bağirov hakimiyyətə gəldikdən sonra Şıxlınskilərin hamısı təqib və təzyiqlərlə üzləsənlər.

- Deyirlər, hər bir yazıcı, əslində, öz həyatını qələmə alır. Fikrinizcə, İsmayıl müəllim ən çox hansı əsərində öz həyatını dolğun təsvir edib?

- Düzünü deyim ki, atam üzde olan əsərlərinin heç birində tam olaraq öz həyatından yazmayıb. "Dəli Kür" onun öz həyatından deyil, amma ata-anası, qohumlarından eşitdiyi hadisələri qələmə almışdı.

- Amma Cahandar ağanın xarakterinin bözi cizgiləri İsmayıl müəllimin xarakterini də öz üst-üstə düşür. Məsələn, ötkəmliyi, ciddi olması, vətənpərvərliyi və s. Əslində, Cahandar ağa kim idi?

- Doğrudur, Cahandar ağanın bir çox xüsusiyyətləri atamda vardı. Cahandar ağa, əslində, atamın ana tərəfdən babası idi. Qəhrəman babam mənə danışırdı ki, "Mən uşağ vaxtı Cahandar ağanı görmüşdüm. Qarayanız, uca-

boy bir kişi idi. Çiyinləri qapıdan keçmirdi, amma belə üzükənd keçərdi. Həmişə əl belində hərəkətdə idi". Onu da deyim ki, atamın Türkiyədə yaşayan dayını nəvələri də eynilə bu görkəmdədirlər. Onlar öz babalarına çəkiblər.

- "Dəli Kür" filmi əsərdən çox fərqlidir, filmə bir çox hadisələr, sözlər dəyişdirilib.

- Təəssüf ki, belədir. Əslində, film əvvəlcə iki seriya üçün nəzərdə tutulmuşdu və filmə Cahandar ağanın hər iki oğlunun obrazı vardı. Həm də rəngli çəkilməli idi. Mən ad çəkmək istəmirəm, filmin çəkilişi zamanı bizim məşhur yazıçılarımızdan bəziləri yuxarıya "danos" yazdılar: guya bu əsər rusları əleyhinədir, hansısa bir Azərbaycan bəyini idealizə edir və s. Əvvəl filmin rəngini aldılar, sonra Cahandar ağanın oğlunun birini ixtisar etdilər. Final epizoduna da kəsildilər.

- Mümkünsə, aydınlıq gətirin. Niyə kəsildilər, əslində, necə olmalı idi?

- Bilirsiniz ki, əsərdə Cahandar ağa kazaklarla torpaq üstündə atışır, orada da ölü. Film belə də qurtarmalı idi. Amma yuxarıya danos yazdılar ki, necə olur, bəzə rusları qırıq və qəhrəman kimi ölü? Buna görə də filmin quruluşçu rejissoru Seyid Seyidzadə və operator assistenti Yuri Varnovski final epizodunu kəsməli oldular. Onlara çəkiliş üçün vaxt da vermədilər. Köhnə materiallar üzərində montaj edib həmin səhnəni kəşib lenti zibil qabına atdılar. Amma Yura onu götürüb düz 25 il özündə saxlayıb.

Sonradan kino arxivinə verib. Orada daha bir səhnə var: rus Əhmədinin evində olarkən Allahyarın adamları arasında atışma olur. Sonra bir qorodovoy gəlir ki, burda nə olub? Cahandar ağa ona cavab verir ki, heç, burda çaqqal-çuqqal vardı, onlarla atışırdıq.

O isə Cahandar ağaya "Pristav səni yanına çağırı" deyir. Cahandar ağa pristavın yanına gəlir. Pristav deyir ki, sizin qoruğu alınır. Cahandar ağa isə "Necə alırsınız, o bizim dədə-baba torpaqlarımızdır" - bildirir. Həmin hissəni də kəşib çıxarırlar. Çünki bir bəyin ruslara qarşı çıxmasını vermək olmazdı. Həmin epizod indi yoxdur, itib.

- Atanızla ananız Ümidə xanım eyni nəsiləndən olsalar da, deyəsən bir-birinin üzünü vətəndə görüblər?

- (Gülür). Atam instituta imtahan vermək üçün bəzə Bakıya gəlir. Elə olur ki, gələcək üçün ana babamın evində qalası olurlar. Anamı da orada görür. Atamın ondan xoşu gəlir. Tələbək illərində yataqxanada qalsa da, tez-tez onlara gedib-gələrdi. Nə bilim, beləcə evləniblər.

- İsmayıl müəllim evdə-ailədə necə idi?

- Ağır adam idi. Hətta bəzi yazıçılar onun haqqında "İsmayıl Şıxlı feodalı" deyirdilər. Ailəmədə Azərbaycan dəyərlərinə üstünlük verirdi. Bizə münasibətdə isə çox demokratik idi. Özü də bir səhv edəndə tez deyirdi ki, mən bunu düşünmədən etdim. Belkə də bu, onun pədaqoqluğundan irəli gəlirdi. Atamın bir xasiyyəti də var-

dı: sözüni kəsmədən axıra qədər adamı dinləyirdi.

- İsmayıl müəllim bir müddət Yazıçılar Birliyinin sədri olub. Lakin sonradan ərizə ilə oradan uzaqlaşdı. Bunun səbəbi nə idi?

- 1965-ci ildə Yazıçılar Birliyinin sədri (o vaxt katib adlanırdı) Mehdi Hüseyn rəhmətə gedir. Bundan sonra AYB-də katiblik bütöv dəyişdirilir. O cümlədən atamı ikinci katib seçirlər. Amma cəmi 2 ildən sonra özü ərizə yazıb işdən çıxır. 1976-cı ildə "Azərbaycan" jurnalına rektor təyin olundu. Jurnalı yaxşıca "təmizlədi", inkişaf etdirdi, amma müəyyən sifarişlər olurdu ki, bu əsəri ver, filan elə... Heç birini də etmirdi. Ona görə dəzə bilmədi. Oradan da öz ərizəsiylə çıxdı.

1981-ci ildə atam AYB-nin birinci katibi, Mirzə İbrahimov isə fəxri sədr oldu. Sonradan 1985-ci ildə atam növbəti qurultayda AYB-yə sədr seçildi. Amma burada da çox qala bilmədi. 87-ci ildə özü plenum çağırır. Orada 2 dəfə səsvermə olur. Atama deyirlər ki, sən zərəfat edirsən? Atam da "Heç də zərəfat ələmirəm, mən gedirəm" deyir.

- Səbəb nə idi ki, İsmayıl müəllim getdi?

- Səbəb intriqaqlar, didişmələr, kreslo davası, çəkişmələr idi. Əxlaq kodeksləri, ədalət prinsipləri ilə işləməyə ona imkan vermirdilər. Onun azadlığını çərcivəyə salırdılar. Həmişə yuxarıya yazırdılar. Bir var sənin açıq rəqibin ola, biləsən kimdir və ona qarşı mübarizə aparasan, bir də var bilməyəsən və yaxud sonradan biləsən ki, kimdir səndən yazan. Atamın öz tələbəsi onun əleyhinə yazmışdı. Təsəvvür edirsiniz? Atam orada heç vaxt bunu gözləməzdi. Həmin adam atamın yənə iddialı da deyildi.

Lakin kimlərsə sifarişli ilə "Sovetskaya kulturna" qəzetinin müxbiri ilə birlikdə yazmışdı. Bax, belə şeylərə ona çox pis təsir edirdi. Atam plenumda dedi ki, "Əziz yoldaşlar, əgər bunun üstündə siz insanlığımızı itirirsinizsə, dost, tələbə bildiyim insanlar mənə qarşı hərəkətlər etməyə məcbur olurlarsa, bu vəzifə mənə lazım deyil". AYB-də ikinci katib işləyəndə də bu səbəblərə görə vəzifədən getmişdi və APİ-də (indiki ADPU) filologiya fakültəsində dərslər deyirdi. Orada işlədiyi müddətdə yeni kafedra - xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrası yaradı.

"Azərbaycan" jurnalında işlədiyi dövrdə ona çox təzyiqlər olurdu. Belə ki, o vaxt bəzi adamlar ələ fikirləşirdilər ki, əgər yazıcı sanballı əsəri ilə tanınmışsa, sonradan nə yazsa, onun adına görə bu əsər təriflənməlidir. Elələri də vardı ki, əsərlərinin növbədə durmasını istəmirdilər. Atam da belə işlərin qarşısını aldı. Beləcə ona qarşı intriqaqlar başladı və atam dəzə bilməyib çıxdı. Biz də evdə razı deyildik onun sədrlikdən çıxmasına. Deyirdik ki, hər şeyə fikir vermə. Onda hirsələndirdi ki, "Siz mənə ölümtümü istəyirsiniz? Mən belə şeylərdən ölmək istəmirəm!".

- 88-ci il hadisələri başlayanda İsmayıl Şıxlı xalqın önündə gedən ziyallığımızdan idi. Eləcə də 20 Yanvar hadisələrində. Bununla bağlı hər hansı bir xatirə danışa bilərsinizmi?

- Hə, atam heç nədən qorxmurdu. Heç kim ona hədə-qorxu gələ bilməzdi. Artıq onun xasiyyətini bildirdilər. Xalq cəbhəsinin yaradılması ilə bağlı o vaxt 4 ziyalıımız - İsmayıl Şıxlı, Məmməd Araz, Yusif Səmədoğlu və Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ə. Vəzirova mürciəci etmişdi.

Vəzirov atamı yanına çağırır şikayətlərin ki, işləmək çətindir, gecəm-gündüzüm yoxdur. Bunu deyib sonra da gəlir əsl mətləbin üstünə. Deyir ki, İsmayıl müəllim, imzandan imtina elə. Atam da bildirir ki, "Mən heç vaxt imzandan etməmişəm". O hadisələr zamanı atam çox həyəcanlı idi. Yadımdadır ki, 20 Yanvar günü anam dedi ki, "Ay İsmayıl, getmə." Atam çevrilib anama birçə cümlə dedi: "Mən müharibədə öləsi idim, ölmədim, indi burda mənə gülə dəyərsən nə olacaq!"

- Elçin müəllim, bir yazınızda bildirirsiniz ki, atam haqqında yazmaq yox, onunla dördləşmək istədim. Bu gün atanız yazınızda olsaydı, onunla daha çox hansı mövzuda söhbətləşərdiniz?

- Əlbəttə, bu imkan mənə verilsəydi, ilk növbədə maraqlanırdım ki, mənim işim, yaşam tərzim, özümü aparmağımından razıdır, ya yox. Bəzən məndən soruşurlar ki, atanız nə vəsiyyət edib? Atam həmişə bizə deyirdi: "Adam olun, insan olun, insan kimi yaşayın". Bu baxımdan onun fikrini bilmək istədim ki, onun dediyi kimi olmuşam, ya yox? Qəzet, yaradıcılıq sahəsində işlərimdən razıdır. Əvladlarını düzgün tərbiyə edirəm, nəvələri onun istədiyi kimidir?

- Ədəbiyyatşünas alim Mürşüd Məmmədov yazır ki, İsmayıl Şıxlı məclislərdə, adətən başını əllorinə söykəmiş halda oturur, sanki bununla demək istəyirdi - bu başı bu əllər ucaldı. Bu, əlbəttə ki, onun yanaşmasıdır. Bəs sizcə, İsmayıl Şıxlını ucaldan nə idi?

- Düzü, mən bunun hansı məclislərdə - toyda, şənlikdə, iclasda, harda olduğunu bilmirəm. Hər halda, bu onun yanaşmasıdır. Mənim fikrimcə, o, əlbəttə, o, əlbəttə, o demək istəyirmiş ki, görəsən mən hara düşmüşəm, bu nədir belə? Əlbəttə, onu İsmayıl Şıxlı edən zəhmət olub. Bu mənada Mürşüd müəllim düz deyir ki, bu başı ucaldan bu əllər olub.

- Sizcə, İsmayıl Şıxlını Azərbaycan ədəbi mühitində yaşadın "Dəli Kür" əsərindir?

- Şübhəsiz ki, bu əsər həmişə onu yaşadacaq. Əsərin bir əhomiyəti də budur ki, o zamanlar Azərbaycan kişisini, millətini daha çox gözüqırıq kimi göstərirdilər. Guya bizim ölməzdən heç nə gələ bilməz, müstəqil qorur və bilmərik, Azərbaycan xalqının nümayəndəsi müstəqil qəhrəman ola bilməz, yalnız bolşevik kimi qəhrəman ola bilər və s. "Dəli Kür" əsərini yaradanda Cahandar ağa surəti öz mənliliyimizi geri qaytarmaq nöqtəyi-nəzərindən bir dönüş təqib etdi.

Bu cəhətdən atam bir inqilab etdi və sübut etdi ki, Azərbaycan kişisi belə olub: igid, qəhrəman, torpağını sevən. Həm də namusunu, qeyrətini hər şeydən üstün tutan. Torpağı, namusu yolunda ölməyə də hazır olan. Əsərin əsas qayələrindən biri də məhz budur. Bu əsər yazı-

landıqdan sonra tədricən Cahandar ağa kimi obrazlar yaranmağa başladı. Əslində, biz əvladlarımızı da belə kişilərin simasında tərbiyə etməliyik.

- İsmayıl müəllimin son əsəri "Ölən dünyam" adlanır. Bundan əvvəl "Qanlı topa" adlı əsər yazmaq istəyib. Amma yazmayıb. Səbəb nə idi?

- Müxtəlif cür yazıb-yaradan insanlar var. Elə yazılar var ki, beynində heç bir ideya olmasa da yazır, çünki bu onun vərdəsidir, hər gün yazı masası arxasında əyləşib nəşə yazmalıdır. Yazıçı da var, beyninə ideya gəlir, oturuur yazır. Uğurlu da alınır. Məsələn, Səməd Vurğun "Va-qif" əsərini bir həftəyə yazmışdı. Atam əvvəlcə mövzunu beynində bişirir, lazımı materialları toplayır, araşdırır və bundan sonra qısa müddətdə oturub əsəri yazırdı. Deyə bilərsiniz ki, "Dəli Kür" əsərini on ilə yazıb. Bəli. Amma bunun da müəyyən səbəbləri vardı. Qori Seminarıyasında işləmiş Cernyayevski obrazını daha dolğun yaratmaq üçün atam illərlə Qori əhəlinə arxivdə çalışıb.

Tarixi obrazlar sənədi məlumatlara əsaslanır. Əsəri yazandan sonra 2 il çap etməyə icazə vermədilər. Beləliklə, bu əsər gecikdi. "Qanlı topa" əsərinə gəldikdə, atam bir-iki dəfə yazımda deməmişdi ki, belə bir əsər yazmaq istəyirəm. Əslində, "Dəli Kür"lə "Ölən dünyam" tematik baxımdan bağlayan üç hekayəsi var: "Namus qaçağı", "Ötüləri qəbiristanlıqda bəsdirən" və "Nəmərd gülləsi".

Bu üçlük yaranandan sonra "Ölən dünyam" meydana gəldi. Bu əsərin birinci fəslini özü yazmışdı. Qalanlarını isə o diktə edir, anam yazırdı. 1995-ci ilin mart ayında əsəri qurtardı. Bilirsiniz, 90-cı il hadisələri ona çox pis təsir etmişdi. Atam həm də şəkər xəstəliyindən əziyyət çəkirdi. Bunun nəticəsində həтта gözlləri zəifləmişdi. Əsəri diktə edən zaman artıq yataqda idi.

- Necə düşünürsünüz, İsmayıl müəllim üroyindəkiləri tam deyə bildi?

- Zənnimcə, yox. Tam deyə bilmədi. Elə fikirləri vardı ki, onları heç vaxt yazmamışdı.

- Son dəqiqələrdə yazımda idiniz?

- Xəstə yatanda mən hər gün yazımda olurdu. Rəhmətə gedən gün mən işlə əlaqədar getməli oldum. Son dəqiqəsində qardaşım yanında olub. Mənə zəng vurdu və bildirdi ki, kişi getdi...

- Bu gün bir əvlad kimi atanızın yeri ən çox harada görünür?

- Atamın dəfni günü ailəmiz adından danışmaq üçün mənə söz verdilər. Dedim ki, bir çoxları İsmayıl Şıxlını yazıçı kimi, bəziləri pədaqoq kimi itirdi. Amma bizim üçün o, yazıçı, pədaqoq olmaqla yanaşı, atanız idi; biz atanızı itirdik. Bu gün onun ata kimi yeri daha çox görünür. Çətinə düşəndə, məsləhətləşmək lazım olanda, atamın yerini hiss edirəm, ona ehtiyacım çox olur. Amma heyif ki, zamanı geri döndərmək mümkün deyil...

● S. ƏSGƏRQIZI